

BADIIY MATNDA EGOISTIK MUNOSABATLAR KESKINLASHUVI SHAROITIDA O'LIM QO'RQUVI VA ANONIM IJTIMOY TA'SIR FENOMENLARI

Imomov Elyorjon To'xtasinovich

Alfraganus universiteti o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23057708>

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy matnda egoistik munosabatlarning keskinlashuvi sharoitida inson ruhiyatida yuzaga keladigan o'lim qo'rquvi, ruhiy muvozanatning buzilishi va anonim ijtimoiy ta'sir fenomenlari tahlil qilinadi. XX–XXI asr o'zbek adabiyoti namunalari asosida xudbinlik, kibr, nafs, yolg'izlik, ijtimoiy muhit va shaxsning ichki kechinmalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritiladi. Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar”, Luqmon Bo'rixonning “Jaziramadagi odamlar”, Ulug'bek Hamdamning “Muvozanat”, “Isyon va itoat”, “Sabo va Samandar” kabi asarlaridagi obrazlar misolida insonning ruhiy holati, o'limga munosabati va ijtimoiy muhit ta'sirida xatti-harakatlarining o'zgarishi tahlil etiladi. Shuningdek, ego, Super-Ego va ijtimoiy tajriba tushunchalarining badiiy obrazlar ruhiyatini talqin etishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: egoizm, o'lim qo'rquvi, anonim ijtimoiy ta'sir, xudbinlik, shaxs ruhiyati, kibr, badiiy obraz

Аннотация: В статье анализируются феномены страха смерти, нарушения психологического равновесия и анонимного социального воздействия, возникающие в условиях обострения эгоистических отношений в художественном тексте. На материале произведений узбекской литературы XX–XXI веков рассматривается взаимосвязь между эгоизмом, высокомерием, эгоистическими стремлениями, одиночеством, социальной средой и внутренними переживаниями личности. На примере образов и сюжетных ситуаций в произведениях Абдуллы Кадыри «Минувшие дни», Лукмана Борихона «Люди в знойной пустыне», Улугбека Хамдама

«Равновесие», «Бунт и покорность», «Сабо и Самандар» исследуются психологическое состояние человека, его отношение к смерти и трансформация поведения под воздействием социальной среды. Особое внимание уделяется понятиям «Эго», «Супер-Эго» и социального опыта в интерпретации внутреннего мира художественных персонажей.

Ключевые слова: эгоизм, страх смерти, анонимное социальное воздействие, эгоистические отношения, психология личности, высокомерие, художественный образ.

Abstract: This article analyzes the phenomena of fear of death, psychological imbalance, and anonymous social influence that emerge under conditions of intensified egoistic relationships in literary texts. Based on examples from Uzbek literature of the 20th and 21st centuries, the study examines the relationship between selfishness, arrogance, egoistic aspirations, loneliness, social environment, and the inner experiences of the individual. Through the analysis of characters and narrative situations in Abdulla Qodiriy's *Bygone Days*, Luqmon Borikhan's *People in the Scorching Heat*, and Ulugbek Hamdam's *Balance, Rebellion and Obedience*, and *Sabo and Samandar*, the article explores the psychological state of individuals, their attitudes toward death, and transformations in their behavior under the influence of the social environment. Particular attention is paid to the concepts of the Ego, Super-Ego, and social experience in interpreting the inner world of literary characters.

Keywords: egoism, fear of death, anonymous social influence, egoistic relationships, individual psychology, arrogance, literary character.

XX asrning o'ta ayanchli hodisalaridan biri shuki – ikkita jahon urushi va uning insoniyat boshiga solgan og'irdan-og'ir kulfatlari bo'ldi. Odamzod o'z tabiatidan yovqurlashib, sanoat va texnologiya, ilm fan juda kuchli rivoj topayotgan, ketma-ket ixtirolar, biolaboratoriyalar, odamzod turmushini bir tomondan yengillashtirsa, ikkinchi jihatdan uning qonini zulukdek so'rayotgan zulm mashinalari tiriklikka rahna solardi. Qulchilik, mutelik, yovuzlik haddan ziyoda

bo'lgan bu asr odamlari ruhiyatidagi buzilishlarni o'lim bilan yakunlashga erishardi. O'lim – odamzodning boshiga chiroyli o'limni emas, aksincha, zo'ravonlik va beshafqatlikni taqdim qilar, odamlar o'zining yaratuvchisi komil Xudoni bilmay, itdek o'ttizga ham kirmasdan bu ko'hna dunyoni tark etardi. Zulm mashinalari shu qadar shiddat bilan ishlardiki, nafs botqog'iga botgan bani bashariyat oldidagi ruhiy-ijtimoiy kasallik har bir hujayrani ta'qib qilardi. Bularni go'zal shaklga aylantirgan L.Bo'rixon, U.hamdam, I.Sulton va A.Ibrohim, M.Chovush singari zamonaviy yozuvchilar bitiklarida ana shu og'riqlarni his etish mumkin.

Dunyoni o'rgimchak to'ridek bosib olgan – nafs va adovat tushunchasi har qachongidan ongli mavjudotning butun vujudini egallab bo'lgandi. Sh.Bo'tayevning “Shox” romanidagi Shayton obrazi, N.Eshonqulning “Qora kitob” qissasidagi iblislar saltanati, U.Hamdamning “Isyoyon va itoat” romanidagi diniy-ilohiy voqealar ham zamondosh inson ruhiyatiga ta'sir qilmas, Sh.Xolmirzayevning “Ozodlik” hikoyasidagi shaxsning parchalanishi, J.Joys va F.Kafka, S.Moemlardan adabiy ta'sirlangan baxtsiz hodisalar kriteriylar yangi o'zbek adabiyotidagi, aniqrog'i kommunistik mafkuraning tushovlaridan ozodlikka chiqib, erkin nafas olishga intilayotgan odamlar kayfiyatidagi bo'shliqni to'ldirishga qaratilgandi.

Xudbinlikning chegaradan chiqishi, kibr va odamning nafsga qul bo'lishini bartaraf etish uchun inson taqvodorligi ham iymoni butunligi ham ish bermaydi. Chunki tashqaridagi muhit ichkaridagi “men”ning erkin harakatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Odamning bilib-bilmay biror kimsani o'ldirib qo'yishi, axloqdan tashqariga chiqib ketgan ruhiy muvozanatning buzilishi sabab sodir bo'ladi. Masalan, Luqmon Bo'rixonning “Jaziramadagi odamlar” romanida esa Lolaning – ma'bud darajasiga ko'tarilishi uning o'limiga sabab bo'ldi. Lola – go'zallik ramzi edi. Lekin u natijadan – sababga qadar qancha azoblarni, uqubatlarni, og'riqlarni boshidan o'tkazdi. Bevaning ishqida yongan qishloq yigitlarida egoistik – xudbinlik boshlandi. Ana shu muvozanatning buzilishi shaxsning o'limiga qadar davom etdi. Lola – o'ldi, hamma o'zining avvalgi hayotini yashay boshladilar.

XX asr boshlarida Abdulla Qodiriy “O‘tgan kunlar” romanidagi fojeaviylikni talqin etgan tasvirlarda Homid va Mutalning – egoistik (xudbin) xarakteri o‘zlarining boshiga o‘lim bo‘lib muhrlandi. Ya’ni har bir xatti-harakati bilan o‘zlari sezmaganda – fojeali va eng og‘ir o‘limga tayyorlay boshladilar. Bunday badbinlik kayfiyatida yashash shaxsning oqabtda tanazzulga yuz tutishini dalolatlaydi. Insonning aqldan ozishi, muvozanatdan chiqishi “Muvozanat” romanida Amir obrazida, yolg‘izlik chohiga qulab tushgan “Isyon va itoat” romanidagi larisa xola timsolida, buyuk ishqdan bo‘lak hech narsa muuhim va shart emas degan aqidada umr kechirgan “Sabo va Samandar” romanidagi Sabo, Samandar obrazlari ana shu kechinmalarning, og‘riqlarning real manzarasidir desak, mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Shuni qayd etish joizki, har qanday badiiy asar zahirida yotgan voqelik insonning kuchli va ojiz tomonlarining birini ifodalashga qaratilgan bo‘ladi. Shakldan –mazmunga, voqelikdan hayotga ko‘chib, odamlar qalbida aks sado berayotgan qator nomukammalliklar odamzodni baribir – o‘lim bilan siylaydi. O‘lim – haq ekanligini, oxiratning siroti bani baashariyatni kutib turishini dalolatlaydi.

Prof. X.Hamroqulova olib borgan tadqiqotida shunday yozadi: “O‘lim bilan yuzma-yuz kelgan shaxs ruhiyatida kutilmagan o‘zgarishlar yuzaga keladi. Buning uchun qahramonning o‘lishi shart emas. Masalan Kumushning sha’nini himoya qilishga otlangan Otabekda shu holat kuzatiladi. O‘z raqibi bilan olishib uni yengib chiqishni o‘ylar ekan, odamlarni yollash, hukumatga bildirish yoki qutidorni ogohlantirishni ham o‘ylab ko‘radi. Ammo undagi yigitlik sha’ni bularning barini inkor etadi. Chunki raqib bilan tanho olishuv va yor oyog‘i ostida qonli tuproqqa qorishuvni “shirin o‘lim” deb baholaydi. Shu tariqa bir o‘zi uch odamga qarshi chiqadi. Birinchi raqibi Mutalni o‘ldirgan Otabek uning bo‘g‘zidan qo‘lini qo‘rqibgina oladi. Keyingi raqiblari o‘limida qo‘rquv tamomila yo‘qoladi. Yozuvchi Otabekdagi qo‘rquv va uning yo‘qolishi tasviriga e’tibor qaratmaydi, chunki ayni shu vaziyatning tabiiyligi va bu o‘rinda yozuvchi izohi ortiqchalik qilishini sezish qiyin emas. Bu yerda o‘lim vahimasi yo‘q, taqdiri qil ustida turgan inson uchun

o'ylash imkoni bo'lmaydi". Binobarin, har qanday odamning boshiga tushgan og'ir sinov uning ochiq ko'zini ko'r qilib qo'yadi. Undagi o'sha ruhiy-ijtimoiy buzilish, botinidagi aql va hissiyotlarining bir-biri bilan sira kelisha olmasligi, hamda tezroq maqsadga yetishish yo'lida bosib o'tilgan yo'lga diqqat qaratadi. Oila, bola-chaqa va boshqa hech narsa ularni bu yo'ldan qaytar olmaydi. Bu bayt g'isht qolipdan ko'chgan va sababning natijada namoyon bo'lishiga katta eshiklar lang ochilgan bo'ladi.

Abdulloh ibn Mas'ud roziyallohu anhudan rivoyat etiladi: "Ikki narsada halokat mavjud: manmansirash va noumid bo'lishda". Umidsiz kishi hech qachon talab qilmaydi (intilmaydi.) Manmansiragan kishi murodimga yetdim, deb gumon qilib sa'y-harakat qilmaydi. Chindan ham manmansirash, xudbinlik insonni kibrga da'vat qiladi, zero u kibrilikning bir sababidir. Manmansirashlikdan kibr tug'iladi. Kibrdan esa juda ko'plab ofatlar vujudga keladi. Ko'plar ota bobolarining nasabi va mashhurligi, boyligi yoki mansabi bilan kekkayadi. Bular aslo faxrlanishga. manmansirashga sabab bo'la olmaydi.

Abu Homid G'azzoliy yozadi: «Kekkeyishlik jumlasidan yana xato fikri bilan kekkeyishni zikr qilish mumkin. Alloh taolo xabar berib aytadi: "Qabih amal qilgan bilan chiroyli amal qilgan barobar-teng bo'ladimi? Haqni botil va botilni haq deb bilish bilan haqni haq deb va botilni botil deb biluvchilar barobarmi? Lekin hidoyat va zalolat Allohning qo'lidadir" (Fotir surasi, 8-oyat) . Haqiqatdan ham, diniy ilohiy kitoblarda bu borada juda ko'plab hadislar, rivoyatlar va hayotiy voqealar ko'p uchraydi. Mana shu kibru havoga berilish odamni o'sha vaqtdan boshlab halokat sari yetkalaydigan eng razil illatlardan biri ekanligi ayonlashadi.

Munaqqid va yozuvchi N.Eshonqul yozishicha: "Super Ego, ya'ni Oliy Men Egodan o'sib chiqadi va shaxs ruhiyatidagi o'zgarishlarni. Fikr va faoliyatini, harakat va holatini to'liq nazorat qiladi, buyruq beradi, hukm qiladi. Shuning uchun ham u o'zida to'liq ijtimoiy ehtiyojlarni, ijtimoiy qoidalarni, ijtimoiy tartiblarni, ijtimoiy tajribalarni, ijtimoiy saboqlarni namoyon qiladi. Shaxs uchun nima yaxshi, nima yomonligini faqat u hal qiladi. Shuning uchun ham u – Oliy Men. U o'zida

Burch, aql-idrokk, mas'uliyat, ideallarni namoyon qiladi, ularni tanlaydi va yo'naltiradi, inson ruhiyatini muhitning talablariga so'zsiz bo'ysundiradi". Haqiqatdan ham, Egoning o'sishi va odamdagi mutelikni bartaraf qilib, falokat saari boshlash prinsipiga ttopshirib o'qyishi ana shu mezonning orqasidagi ro'y berajak fojealarni dalolatlaydi. N.Eshonqul Freydninng ta'limotiga asoslanib odamzod organizmidagi ruhiy-ijtimoiy o'sish o'zgarshilarni, kasaallik vva betartiblilik natijasida, nafsning hiylasi kabi tushuntirib beradi. Buni idroklashda J.Oruellning "Molxona" qissasidagi ego faaktorlar oqibatda o'lim bilan yakun topishini yozuvchi turli xil vaziyatlar bilan idroklaydi. Bu o'zbek adabiyotida – sobiq ittifoq yakka hokimligi yerlarni o'zlashtirish, mo'may daromad qilib, inson kapitalidan unumli foydalanish natijasida kelib chiqqan jamiyatning falaj ahvoliga aylanishini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xamrokulova X. XX asr o'zbek adabiyotida hayot va o'lim muammosining badiiy talqini. Filologiya fanlari doktori (DSc). –Toshkent. 2018. –B.76.
2. Eshonqulov Nazar. Ijod falsafasi.- T: "Akademnashr". 2018. –B.42.
3. <https://islom.uz/maqola/2606>